

Pogromul.

Chișinăul și înclinarea balanței istoriei

Steven J. ZIPPERSTEIN (n. 1950) este profesor la Universitatea din Stanford, unde ține cursuri de cultură evreiască și unde a fost, o lungă perioadă, director al centrului „taube” pentru studii evreiești. De asemenea, a predat în Rusia, Polonia, Franța și Israel, iar timp de șase ani a lucrat la Universitatea din Oxford. Autor prolific, a scris și a editat volume de rezonanță, cum ar fi: *The Jews of Odessa: A Cultural History* (1986, Premiul Smilen); *Elusive Prophet: Ahad Ha'am and the Origins of Zionism* (1993, laureat al „National Jewish Book Award”); *Imagining Russian Jewry* (1999) și *Rosenfeld's lives: fame, oblivion, and the furies of writing* (2008). Lucrările sale au fost traduse în rusă, ebraică și franceză, iar acum Editura Cartier publică, în premieră, în română (traducător: Cristian Fulaș) lucrarea *Pogromul. Chișinăul și înclinarea balanței istoriei*, apărută inițial la Liveright/W.W. Norton (2018) și nominalizată la prestigiosul premiu „Mark Lytton”. *Pogromul* a fost sursa de inspirație a romanului *The Adventures of the Peculiar Protocols* de Nicolas Meyer (2019).

Cristian FULAȘ (n. 1978) a absolvit Facultatea de Litere din Baia Mare și a făcut studii aprofundate de teorie a literaturii la Universitatea din București. A debutat în 2015 cu *Fâșii de rușine* (Gestalt Books; Premiul *Observator cultural* pentru debut). Tot în 2015, a publicat *Jurnal de debutant* (Tracus Arte), iar în 2016, *După plâns* (Casa de Editură Max Blecher & Gestalt Books). De același autor, la Editura Polirom au mai apărut volumul de proză scurtă *Cei frumoși și cei buni* (2017), romanele *Fâșii de rușine* (2018), *După plâns* (2019), *Ioșca* (2021, 2022; desemnat romanul anului în cadrul Premiilor RSS Reloaded și cartea de proză a anului 2021 de omiedesemne.ro și agentiadecarte.ro, Premiul pentru Proză al revistei *Ateneu*, nominalizare la Premiul Național pentru Proză al *Ziarului de Iași*, Premiul liceenilor pentru cea mai îndrăgită carte a anului 2021 în cadrul FILIT, Premiul *Observator cultural*, secțiunea Proză; traducere în franceză la Editura La Peuplade), *Specii* (2023), precum și biografia romanțată *Celan. Am trăit, da* (2022).

A tradus peste cincizeci de volume din engleză, italiană și franceză, printre care: *Visul lui Machiavelli* (Christophe Bataille), *Busola* (Mathias Énard), *Mituri clasice* (Jenny March), *Igitur. O aruncare de zaruri* (Stéphane Mallarmé). Din 2019, lucrează la o nouă traducere după romanul *În căutarea timpului pierdut* de Marcel Proust, apărut la Editura Cartier (2022, 2023, 2024). Este distins, în 2023, de Academia Franceză cu premiul „Prix du Rayonnement de la langue et de la littérature françaises” pentru servicii remarcabile aduse limbii și literaturii franceze.

STEVEN J. ZIPPERSTEIN

POGROMUL

Chișinăul și înclinarea
balanței istoriei

Traducere din engleză de Cristian FULAȘ

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: vanzari@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 021 210 80 51. E-mail: codex@cartier.ro

cartier.ro

cartier.md

Cărțile Cartier pot fi procurate online pe cartier.ro & cartier.md

și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks și pe cartier.ro & cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Anda Yrsan

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Valeria Idjilov

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Steven J. Zipperstein

POGROMUL. CHIȘINĂUL ȘI ÎNCLINAREA BALANȚEI ISTORIEI

Ediția I, aprilie 2024

Copyright © 2018 by Steven J. Zipperstein

© 2024, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Această traducere a fost posibilă datorită sprijinului generos al poporului american prin intermediul

Agenției SUA pentru Dezvoltare Internațională (USAID). Conținutul este responsabilitatea autorului

și nu reflectă neapărat viziunea USAID sau a Guvernului Statelor Unite ale Americii.

USAID
DIN PARTEA POPORULUI
AMERICAN

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Zipperstein, Steven J.

Pogromul. Chișinăul și înclinarea balanței istoriei / Steven J. Zipperstein; traducere din engleză

de Cristian Fulaș. – Ed. 1-a. – [Chișinău] : Cartier, 2024 (Bons Offices). – 227, [1] p. : il. –

(Cartier istoric / colecție coordonată de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Tit. orig.: Pogrom. Kishinev and the tilt of history. – Editat cu sprijinul generos al poporului

american prin intermediul Agenției SUA pentru Dezvoltare Internațională (USAID). –

Referințe bibliogr.: p. 213-223. – Ind. de nume: p. 224-228. – [1200] ex.

ISBN 978-9975-86-761-0.

94(=411.16)(478)

Z 69

*Lui Hans Rogger,
profesorul meu*

Cuprins

Prefață	9
<i>Capitolul I</i>	
Epoca pogromurilor	17
<i>Capitolul II</i>	
Orașul și zona rurală	43
<i>Capitolul III</i>	
Încăierare sordidă într-un oraș îndepărtat	73
<i>Capitolul IV</i>	
Povara adevărului	109
<i>Capitolul V</i>	
Înțeleptii Sionului, Pavel Krușevan și umbra Chișinăului	149
<i>Capitolul VI</i>	
Rămășițele zilei	187
Mulțumiri	209
Bibliografie	213
Indice de nume	224

Prefață

„Dumnezeu stă în detalii”, scria istoricul de artă Aby M. Warburg¹. Cum iese la lumină și cum se îndepărtează un anume detaliu? Cum putem cartografia întrepătrunderea dintre trivial și esențial, dintre idiosincrazie și istoric? Cum ar trebui să înțelegem acele fragmente din trecut care sunt mult mai puțin importante – la suprafață, măcar – decât altele, și totuși reușesc să se imprime în istorie, să-și definească propriul timp și loc?

Această carte cercetează un moment îngrozitor – deși cu niciun chip mai rău decât multe altele care s-au petrecut aproximativ în același timp – care pentru mulți evrei, dar și pentru alții, ar putea defini conturul sorții evreiești în jumătatea de secol dinaintea Holocaustului. Înainte de Buchenwald și Auschwitz, niciun nume de loc nu a evocat suferința evreiască într-un mod mai izbitor decât numele Kișiniov (Chișinău, de la independența Republicii Moldova din 1991). Adesea, în manualele evreiești din anii '50 și '60 datau începutul campaniei naziste împotriva evreilor odată cu începutul pogromului din Chișinău. La începutul anilor '40 era un lucru obișnuit ca evreii să spună insistent că la vremea lui Chișinăul atrăsese atenția în mai mare măsură decât războiul lui Hitler împotriva evreilor. Istoricul Ben-Zion Dinur, ministrul israelian al educației în anii '50, declara că fiecare aspect al Holocaustului fusese anticipat de pogromul din Chișinău².

Chiar și azi, când masacrul care a avut loc în oraș s-a pierdut în negura istoriei, lecțiile învățate din el rămân printre cele mai adânc

1 Din introducerea lui Peter Burke la Carlo Ginzburg, *The Enigma of Piero: Piero della Francesca* (London, 2000), 4.

2 Vezi comentariile lui Ben-Zion Dinur în H. Shorer, ed. *Ha-pogrom bi-Kishenev bi-melot 60 shanah* (Tel Aviv, 1963), 243-259.

înrădăcinate în viața evreiască. Avea să lase o urmă de neșters asupra modului în care evreii și non-evreii vedeau viața și moartea în Rusia, loc care în acel moment găzduia cea mai mare comunitate evreiască din lume.

Pogromul: Chișinăul și înclinarea balanței istoriei își propune să de-familiarizeze o poveste cunoscută. Oricum, probabil chiar și cei care nu știu nimic despre Chișinău s-au lovit de consecințele ei principale – credința în complicitatea guvernului rus la violența anti-evreiască, de exemplu. Chișinăul a fost acel eveniment al perioadei pe care adoptat de o întreagă comunitate evreiască deosebit de scindată și împărțită de dezbaterile despre emigrație, sionism, socialism evreiesc etc. Lecțiile învățate din molozul pogromului aveau să intre direct în viața de zi cu zi a evreilor contemporani, cu ecouri sporadice în discursurile prim-ministrului israelian Benjamin Netanyahu și ale altora. Chișinăul, un loc vag cunoscut în afara regiunii lui înainte de pogrom, avea să devină foarte repede o inspirație pentru unele dintre cele mai puternice – și rezistente – metafore din viața evreiască, metafore care din pricina ferocității lor nu s-au pierdut în timp.

Inițial, motivele pentru persistența îndelungată a Chișinăului pot să nu surprindă. În pogrom au murit patruzeci și nouă de evrei, mulți au fost violați și mare parte din oraș a fost cucerit. Masacrul a avut loc în zorii unui nou secol și a fost inspirat de cele mai întunecate acuzații medievale – în primul rând așa-zisul sânge pătat, prin care evreii erau acuzați de utilizarea sângelui creștin în scopuri rituale. Și lucrul cel mai tulburător a constat în faptul că după revoltă a ieșit la iveală că vinovați erau chiar și oficiali de cel mai înalt rang. Chișinăul – acum numele lui era suficient pentru a stârni groaza – avea să fie văzut ca unul dintre cele mai întunecate locuri din lume.

Și totuși aproape nimic din revolta din Chișinău nu avea să fie clar sau simplu. Meticulos documentată atunci și mai târziu, ea avea să inspire un adevărat mănunchi de mituri cu extensii mult dincolo de granițele vieții sau politicii evreiești, impactul ei – destul de surprinzător – făcându-se simțit asupra unor lucruri ca Haganah prestatală sau asupra armatei israeliene inițiale, NAACP sau asupra *Protocoalelor Bătrânilor Sionului*.

Simplă, această poveste *nu avea să fie* – nici măcar în termenii celor mai simple detalii ale ei – încă din momentul când s-a petrecut. De unde și pertinența dării de seamă a lui Serghei Urussov, guvernator numit al provinciei Basarabia – cu capitala la Chișinău – care-l înlocuia pe guvernatorul căzut în dizgrație imediat după pogrom. În *Însemnări*, el povestește cum în momentul numirii în funcție știa la fel de puține despre regiune pe câte știa și despre îndepărtata Noua Zeelandă și se simțea norocos la gândul că tocmai fusese publicat un ghid turistic al zonei. Cât a durat călătoria de la Sankt-Petersburg a răfoit cartea pe care a păstrat-o cu el în primele zile pe care le-a petrecut în capitala de provincie. Când a intrat în cel mai rău famat cartier al orașului, Chișinăul de Jos sau Orașul Vechi, epicentrul masacrului antievreiesc din aprilie, avea cartea în mână. Acolo, scrie el, a căutat la început râul despre care se spunea că era în zonă:

Apropiindu-mă de capătul orașului, degeaba tot încercam să găsesc râul menționat... multă vreme n-am putut să-l identific cu băltoaca mică și rău mirositoare, pe alocuri nu mai lată ca o curte, deloc curgătoare și lipsită de verdeață pe maluri. Astfel, primul lucru învățat din experiența altora – anume că orașul Chișinău se afla pe râul Bâc – s-a dovedit a fi greșit. Nu există niciun râu... nici măcar un pârâu în Chișinău.³

Râul Bâc chiar există. Un afluent modest al Nistrului, în lunile încinse de vară când l-a văzut Urussov prima dată putea, de fapt, să fie redus la o biată mlaștină. Cu toate acestea, pasajul ne bântuie pentru că obiectul frustrării lui Urussov e un ghid al Basarabiei publicat la Moscova în 1903 și scris de un anume Pavel Krușevan, care în cursul anului avea să publice – și cel mai probabil să scrie sau să fie coautorul – prima versiune a celui mai vestit fals din istoria modernă, *Protocolle Bătrânilor Sionului*. Imaginea lui Urussov, un funcționar rus bine intenționat și chiar înțelegător cu evreii, care-ntr-o zi încinsă de vară caută un râu descris într-o carte scrisă de unul dintre cei mai cunoscuți fanteziști ai lumii ne oferă și nouă un foarte bun început pentru turul Chișinăului.

3 Serge Dmitriyevich Urussov, *Memoirs of a Russian Governor* (London-New York, 1908), 14.

Construiesc această carte pe o serie de capitole care pot fi considerate și eseuri. Primul capitol cercetează modul în care revolta din Chișinău avea să devină fundația pentru atâtea cunoștințe – corecte și incorecte – despre pogromuri, originea și semnificația lor. Cercetez modul în care acest termen, care curând avea să devină unul dintre cele mai cunoscute cuvinte rusești în întreaga lume, își va adăuga un nou strat de infamie în urma a ceea ce s-a întâmplat în Chișinău. „Pogromul” devenise acum cel mai relevant dintre modurile de a înțelege condiția lumii evreiești rusești⁴.

Apoi trec în revistă Basarabia, anexată de Rusia în primii ani ai secolului al nouăsprezecelea și un secol mai târziu încă râvnită de România, ale cărei granițe sunt la câteva zeci de kilometri de Chișinău. Era o regiune săracă, în cea mai mare parte analfabetă, bogată în resurse agricole cultivate inadecvat, o regiune în care evreii jucau un rol important ca proprietari de prăvălii și meșteșugari în orașe și târguri și ca intermediari în zona rurală. De asemenea, examinez îndeaproape Chișinăul și rolul evreilor în viața comunitară și culturală și explic de ce evreii au fost cu adevărat șocați de duritatea pogromului din 1903. Foarte puține lucruri din viața de zi cu zi ar fi putut avertiza cu privire la o izbucnire de acest fel.

Următoarea secțiune studiază pogromul însuși din diverse perspective. Probabil cel mai bine documentat eveniment în istoria evreiască a Rusiei, resursele în ceea ce-l privește sunt vaste. Printre ele se numără transcrieri ale mărturiilor victimelor, mărturii judiciare ale celor acuzați de crime în timpul revoltei și articole jurnalistice în limbi occidentale, dar și în rusă, idiș și ebraică. Materialul ne oferă ocazia unei cercetări oră cu oră a pogromului. Chișinăul a fost

4 Despre pogromuri vezi Hans Rogger, *Jewish Policies and Right-Wing Policies in Imperial Russia* (Berkeley, CA, 1986), John D. Klier, *Russians, Jews, and the Pogroms of 1881-1882* (Cambridge, UK, 2011) și un foarte bine documentat studiu local, Darius Staliunas, *Enemies for a Day: Antisemitism and Anti-Lithuanian Violence Under the Tsars* (Budapest and New York, 2015). Pentru lucrări comparative vezi Donald L. Horowitz, *The Deadly Ethnic Riot* (Berkeley, CA, 2001) și Roger D. Petersen, *Understanding Ethnic Violence: Fear, hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe* (Cambridge, UK, 2002).

primul caz în care viața interioară a evreilor din Rusia a fost dezvăluită publicului occidental; au fost scrise și publicate cărți despre pogrom în doar câteva luni de la izbucnirea lui.

Urmează o descriere bazată pe materiale din Israel și Irlanda care ne arată cum a fost înfățișat pogromul în cele mai serioase două lucrări care s-au scris despre el. Prima e cartea poetului evreu Hayyim Nahman Bialik, „In the City of Killing”, considerată în general cea mai importantă operă poetică evreiască scrisă într-o limbă evreiască din Evul Mediu încoace. Modul în care el biciuiește lașitatea bărbaților evrei în timpul masacrului rămâne un simbol în Israel pentru politicieni, profesori și alții. Pe lângă Bialik, a cărui cercetare de cinci săptămâni a pogromului a dat naștere descrierii celei mai detaliate a impactului acestuia, îl cercetez și pe Michael Davitt, a cărui carte, bazată pe articolele lui de ziar grupate în seria intitulată *Within the Pale: The True Story of Anti-Semitic Persecution in Russia*, a fixat standardul pentru descrierile occidentale ale vieții evreiești din Rusia în deceniul care a urmat.

Analizez apoi legătura dintre pogromul de la Chișinău și sciirea primei versiuni a *Protocoalelor Bătrânilor Sionului*, carte publicată – cu alt titlu – de Krușevan la scurt timp după, în septembrie 1903. Acest capitol se bazează în mare parte pe materiale de arhivă care până acum au stat în colecții private. Cercetez modul în care acest eveniment – înțeles de către evrei și cei care îi susțin drept unul care expune slăbiciunea evreiască – a fost înțeles exact invers de Krușevan și cei din jurul lui. Așa cum au înțeles-o ei – și au preluat-o în *Protocoale*, carte care rămâne, desigur, cea mai citată lucrare antisemită din lume –, atenția fără precedent acordată evreilor în urma pogromului le-a expus mai transparent ca niciodată periculoasa capacitate de a manipula și a controla. După părerea lor, Chișinăul a fost rampa de lansare ideală pentru planurile evreiești de dominație a lumii, sioniștii orașului devenind comparabili cu svengalii.

În final cercetez impactul general al pogromului în Statele Unite, epicentrul campaniei de ajutorare a Chișinăului și al manifestațiilor de sprijin. Mă concentrez pe modul în care pogromul a deplasat politica evreilor de stânga ca Emma Goldman – care a devenit cunoscută prin promovarea unei piese de teatru de succes pe tema Chișinău-

lui –, dar și a altora care aveau să înființeze Asociația Națională pentru Emanciparea Persoanelor de Culoare, NAACP. Începuturile NAACP au fost energizate de eforturile de aliniere a pogromurilor rusești împotriva evreilor cu linșarea negrilor în America, ambele situații fiind văzute ca tragedii la fel de importante. Campania a fost declanșată de un cuplu extraordinar, doi oameni foarte puțin cunoscuți azi, William English Walling și Anna Strunsky. Amândoi cunoșteau Rusia din interior: cartea lui Walling, *Mesajul Rusiei*, avea să fie cea mai citită dare de seamă în limba engleză pe tema radicalismului rusesc până la publicarea cărții *Ten Days that Shook the World (Zece zile care au zguduit lumea)* de John Reed. Reveniți după un stagiu de doi ani în Rusia în 1908 exact la timp ca să acopere ca jurnaliști revolta cursei din Springfield, Illinois, soții Wallings au fost primii care au echivalat cauza linșării negrilor cu pogromurile antievreiești din Rusia. Ședința fondatoare a asociației care curând avea să devină NAACP s-a desfășurat în ianuarie 1909 în apartamentul lor din New York City.

*

Bazată pe o muncă de cercetare desfășurată în Tel Aviv, Dublin, Chișinău, Moscova, New York, dar și în alte părți, cartea *Pogrom: Chișinăul și înclinarea balanței istoriei* explorează uriașa umbră lăsată în lume de o revoltă care a durat cu puțin mai mult de o zi și jumătate. Într-adevăr, apogeul violențelor a durat trei sau patru ore și s-a petrecut pe câteva străzi cu puțin mai largi decât niște alei. Curând, aceste străzi aveau să fie mai cunoscute decât oricare alte străzi locuite de evreii din Rusia.

Rămâne neexaminat în această carte impactul Chișinăului asupra Bundului Evreiesc Socialist Muncitoresc, pe atunci cel mai mare grup marxist din Rusia. Această influență, deși fără îndoială importantă, s-a dovedit prea greu de susținut, dat fiind că preocuparea Bundului pentru pogrom a fost umbrită de insistența lui asupra internaționalismului. Rămâne neexaminat și impactul persistent al Chișinăului asupra formării Haganah; ar fi o poveste fascinantă, dar una care ar necesita scrierea altei cărți. Diversele moduri în

care Chișinăul a inspirat activitatea mișcării teritorialiste, mișcare lansată în urma pogromului și separată de sionism, axat pe căutarea neîncetată a unui loc pe glob în care să fondeze o națiune evreiască, în ultima vreme aceasta a fost tratată cu mare atenție în câteva lucrări superbe. Impactul dovezilor vizuale – fotografiile cu morții, cu sulurile toraice rupte și cu străzile distruse ale orașului – asupra cunoașterii pogromului din Chișinău e o temă care se discută și azi, dar care, fără îndoială, merită mai multă atenție. O spectaculoasă analiză a impactului Chișinăului asupra politicii evreilor de stânga din Lower East Side din New York poate fi găsită în studiul lui Jonathan Frankel, *Prophecy and Politics*⁵.

Închin această carte memoriei profesorului meu de la UCLA, Hans Rogger. Cercetările lui despre dreptul rusesc și viziunea ultimei Rusii Imperialiste asupra evreilor rămân esențiale. Tot ce s-a construit pe aceste subiecte de la moartea lui din 2002, inclusiv această carte, s-a sprijinit pe umerii lui. Hans a fost un bărbat de o rară sensibilitate și înțelepciune, un profesor care și-a tratat studenții ca pe egalii lui și un istoric care a înțeles cât de îngrozitor de greu e să încerci să spui adevărul. Îmi lipsește cu adevărat.

5 Gur Alroey, *Zionism without Zion: The Jewish Territorial Organization and Its Conflicts with the Zionist Organization* (Detroit, 2016); Jonathan Frankel, *Prophecy and Politics: Socialism, Nationalism, and the Russian Jews, 1682-1917* (Cambridge, UK, 1981); Adam Rovner, *In the Shadow of Zion: Promised Lands Before Israel* (New York, 2014.)

Capitolul I

Epoca pogromurilor

Năucitoarea surpriză a nominalizării lui Lindbergh puse în mișcare un sentiment atavist al neajutorării care avea mai mult de a face cu Chișinăul și pogromurile din 1903 decât cu orașul New Jersey așa cum era el treizeci și șapte de ani mai târziu și, prin urmare, uitaseră de faptul că Roosevelt îl numise pe Felix Frankfurter la Curtea Supremă, că-l alesese ca Secretar al Trezoreriei pe Henry Morgenthau – și la fel uitaseră și de consilierul lui prezidențial, Bernard Baruch.

– Philip ROTH, *Complotul împotriva Americii*

„Pogrom”: originile cuvântului pot fi găsite în rusă, însemnând „tunel” sau „furtună”. Rămășiță întunecată a Lumii Vechi, cuvântul își păstrează capacitatea de a ne face să simțim ca ieri nenorocirea de la slujba de dimineață din Ierusalim: „Imaginea evreilor morți într-o sinagogă din Ierusalim cu șalurile de rugăciune și cărțile sfinte scăldate în bălți de sânge ar putea fi extrasă din epoca pogromurilor din Europa.”¹

Când în povestirea din 1963 a lui Bernard Malamud „The Jew-bird” o pasăre intră în zbor într-un apartament din Lower East Side, primele ei cuvinte sunt „Durere, e un pogrom!” Mary McCarthy a descris exploziva reacție la *Eichmann in Jerusalem* a Hannei Arendt ca pe un pogrom. În *Annie Hall*, Allen îl pune pe Alvy Singer să susțină că bunica lui în niciun caz n-ar avea timp să tricoteze o cravată ca aceea purtată de Annie (Diane Keaton), amanta lui non-evreică, pentru că era „prea ocupată să fie violată de cazaci”. Ironia

1 *The Economist*, November 22, 2014.

lovește în propria-i cruzime și în propria capacitate de a sintetiza un uimitor de sărac repertoriu istoric. În încercarea de a explica de ce familia impresarului de artă Bernard Berenson a fugit din Vilna (azi Vilnius) și a ajuns în Boston în 1865, autorul unei ediții recente a scrisorilor istoricului Hugh Trevor-Roper către Berenson scrie că „se refugiau din calea pogromurilor antisemite” – în ciuda faptului că primul val de pogromuri a erupt cincisprezece ani mai târziu și chiar și atunci, cu rare excepții, departe de orașul natal al lui Berenson. Irving Berlin își amintea cum în 1893 – în satul lui natal din provincia Moghiliiov – „brusc, într-o zi, cazacii au pornit un pogrom... pur și simplu l-au ars și l-au ras de pe fața pământului”. Familia lui a fugit, strecurându-se „pe ascuns dintr-un oraș în altul... de la o mare la alta, până când au ajuns la steaua pe care o căutau: Statuia Libertății”. Aici, ca și în altă parte, pogromurile înseamnă cataclism, suferință într-un loc întunecat, abandonat².

Pentru un mod la îndemână de a înțelege diversitatea acestor referințe, vezi scrisorile lui Franz Kafka din 1920 către Milena Jesenska; ele vorbesc despre nesiguranța străzilor pragheze ca precursoare a pogromurilor. Revolta Hebron din 1929, Kristallnacht din 1938 și revoltele antievreiești din Bagdad din 1941 au fost descrise la fel. În romanul lui de la sfârșitul anilor '40, *Thieves in the Night*, Arthur Koestler compară oficialii Mandatului Britanic din Israelul prestatal cu autorii pogromurilor. „Sunt un sincer admirator al evreilor”, spune unul dintre ei. „Sunt cei mai buni vânzători din lume, fie că vând covoare, marxism, psihanaliză sau își vând propriii copii uciși în pogromuri.” Atacurile arabe asupra evreilor din Israelul prestatal (și de mai târziu) au fost descrise tot ca pogromuri; destul de interesant, aceasta era o formă de alinare pentru că astfel violențele

2 Bernard Malamud, „The Jewbird”, *The Complete Stories* (New York, 1997), 323; Carol Brightman, ed., *Between Friends: The Correspondence of Hannah Arendt and Mary McCarthy, 1949-1975* (New York, 1995), 149; Woody Allen and Marshall Brickman, *Annie Hall*, film regizat de Woody Allen, 1977 (MGM Home Entertainment, January 24, 2012); Hugh Trevor-Roper to Bernard Berenson, in Richard Davenport-Hines, ed. *Letters from Oxford* (London, 2007), xxi; Ian Whitcomb, *Irving Berlin and Ragtime America* (Pompton Plains, NJ, 1988), 19.

puteau fi minimalizate ca fiind artificiale – rezultatul acțiunilor autorităților arabe manipulative, reacționare³.

Decenii mai târziu, pogromurile au continuat să atârne greu în deliberările Comisiei Kahan conduse de Președintele Curții Supreme a Israelului. În timpul acelor discuții, comportamentul Israelului din timpul masacrului de la Sabra Shatila din Liban a fost comparat cu al autorităților ruse și poloneze răuvoitoare din timpul pogromurilor. În 1993, candidatul la primăria New Yorkului Rudy Giuliani avea să-l acuze pe primarul în funcție al orașului, David Dinkins, de aceleași păcate în privința revoltelor Crown Heights: „O definiție a pogromului”, a declarat Giuliani, „e situația în care statul nu face destul ca să-l împiedice”. În sezonul aș șaselea al serialului *Homeland*, care s-a difuzat în 2017, ambasadorul israelian în Statele Unite se teme de o bombă nucleară iraniană și întreabă direct: „Ar trebui oare să ne întoarcem în ghetourile din Asia și Europa și să așteptăm următorul pogrom?”⁴

Foarte mobil, ca niciun alt termen al secolului XX, termenul „pogrom” a fost considerat capabil să cuprindă în sine secole de vulnerabilitate evreiască, puțul nesecat al suferinței evreiești. Spre deosebire de Holocaust, pogromurile nicicând – în ciuda originii lor rusești – n-aveau să fie atribuite unui timp, loc sau dictator anume. În „The Jewbird” a lui Malamud, imediat ce pasărea-și deschide pliscul și rostește cuvântul „pogrom”, răspunsul celor aflați în apartamentul din East Side spune: „E o pasăre vorbitoare... în ebraică.”⁵ Ce *altceva* ar spune o pasăre evreiască vorbitoare dacă ar putea vorbi?

*

Amprenta cuvântului a fost un produs secundar al atât de răspânditei și mereu crescătoarei violențe antievreiești din ultimii ani

3 Nekula Marek, *Franz Kafka and His Prague Contexts* (Prague, 2016), 208; Arthur Koestler, *Thieves in the Night* (London, 1947), 217.

4 *Report of Kahan Commission Report* (Jerusalem, 2012); *New York Times*, June 1, 1993; *Homeland*, season 6, episode 4, „A Flash of Light”, directed by Leili Linka Glatter (Bonanza 2017).

5 Malamud, „The Jewbird”, 323.

ai Imperiului Rus și apoi din haosul care a urmat după prăbușirea acestuia. Acela e momentul când *pogrom* a intrat în lexicul mondial împreună cu un mic grup de cuvinte din rusă – ca *țar* sau *vodcă* – pe care nu le mai considerăm străine. Curentul s-a consolidat când atacurile antievreiești au străbătut Rusia în lung și în lat în timpul crizei constituționale din 1905-1906, când au fost uciși opt sute de evrei (șase sute doar în Odesa). Aceste masacre erau adesea opera unor grupuri rătăcitoare de oameni care urau evreii, așa-numiții Sutele Negre, a căror hotărâre de a salva Rusia din mâinile conducerii constituționale s-a transpus în ură împotriva evreilor. Autorul de limbă idiș Lamed Shapiro ne povestește despre un fiu care a fost martor al momentului când mama lui a fost violată: „Păr cărunț într-o dezordine nebună... Dinții strănși cu putere. O aruncaseră pe patul pe care eram și eu.”⁶

Odată cu prăbușirea imperiului din 1917 aceste atacuri s-au înmulțit într-o Rusie cuprinsă de anarhie, jaf, foamete și feroare ideologică. Dimensiunile acestei sălbăticii, în care au fost implicați și ucrainenii și polonezii din Armata Albă, dar și bolșevicii, încă trebuie cuantificate – măcelul fiind înregistrat doar sporadic. Acum atacurile asupra evreilor și-au atins vârful de intensitate, liderii bolșevicilor ruși fiind văzuți de dușmanii lor ca parte dintr-o conspirație evreiască. Pare clar că nu mai puțin de o sută de mii de evrei au fost uciși în aceste izbucniri de oroare necontrolată și cel puțin la fel de multe fete și femei au fost violate, nenumărați alții fiind schingiuiți și schilodiți între 1918 și 1920⁷.

Deși pogromurile aveau să ajungă să fie văzute ca trăsături caracteristice ale regiunii – ca iernile aspre sau beția promiscuă –, până la începutul secolului douăzeci cuvântul era doar unul dintre mai mulți termeni folosiți pentru tot felul de atacuri fără vreo legătură specifică cu violența împotriva evreilor. Revoltele de la începuturi-

6 Leo Motzkin, ed., *Die Judenpogrome in Russland* (Leipzig and Cologne, 1910); Abraham Ascher, *The Revolution of 1905: Authority Restored* (Stanford, CA, 1992), 145-154; Lamed Shapiro, „The Cross”, in Leah Garrett, ed., *The Cross and Other Stories*, (New Haven, CT, 2007), 8.

7 Oleg Budnitskii, *Russian Jews Between the Reds and the Whites*, trans. Timothy J. Portice (Philadelphia, 2012).